

הציונות העדיפה כפרים ולא ערים, ואת התוצאה מרגישים עד היום

העיר הערבית לא נתנה לעולים את האיכות שהכירו, המעפילים העדיפו מושבות, עולי שנות ה-50 נשלחו לערי פיתוח, ואז התרחבו הפרוורים. ישראל לא אוהבת עירוניות

מנור בראון 11.11.18

מעברת טירה, לימים טירת כרמל, מדרום לחיפה. "המתכננים לא ציפו שמאות אלפי העולים ייקלטו בכפרים ובקיבוצים ובמושבים", אומרת פרופ' אלתרמן. "הפתרון היה לבנות ערים חדשות. לא היה מי שיתנגד" (צילום: דוד רובינגר)

מעלה אדומים, תחילת שנות ה-80. "מגוון השירותים שאתה יכול לקבל ביישוב קטן, בטח כשהוא רחוק, מצומצם בהרבה ממה שאפשר לקבל ביישוב עירוני" (צילום: דוד רובינגר)

רוב הישראלים הם עירוניים, אבל הערים - אף שתמיד הנהיגו את המדינה מבחינה כלכלית, תרבותית ופוליטית - תמיד היו ברירת מחדל רעיונית מנקודת המבט הציונית. סדר העדיפויות הלאומי, הלהט והאידיאולוגיה, היו במקום אחר: הקרקע, עבודת האדמה, החקלאות, המושב, הקיבוץ וההתיישבות הכפרית נחשבו להתגלמות החזון וההגשמה הציונית, ומכך הושפעה באופן עמוק ההתפתחות של הערים הישראליות.

[ערוץ האדריכלות של Xnet](#) מארח את "איך עושים עיר טובה?", סדרת הסכתים (פודקאסטים) על ערים ועירוניות של תחנת הרדיו "כאן תרבות" (כאן - תאגיד השידור הישראלי) בהגשת ניצן הורוביץ. והפעם: מהי העיר ומהי העירוניות באתוס הציוני, וכיצד התפתחו ערינו בתקופת היישוב והמדינה - הערים הגדולות, עיירות הפיתוח והבנייה החדשה. בפרק זה מתארחים **פרופ' רחל אלתרמן**, מתכנתת ערים ומשפטנית **במוסד "שמואל נאמן"** בטכניון, ועמרם מצנע, שכהן כראש עיריית חיפה ויו"ר הוועדה הקרואה ירוחם, והיה גם יו"ר מפלגת "העבודה".

נקלטו ביפו ונסעו למושבה, לא לעיר

הציונות, שהתחילה להתעורר בקהילות יהודיות בגולה לפני כ-150 שנה, יצרה מראשיתה זיקה בין התחייה הלאומית לבין הביטוי המעשי שלה: חזרה לעבודת האדמה, לקרקע. "האדם החדש", כפי שהוגדר בתנועה, מגשים את החזון הציוני-הישראלי בהיותו עובד אדמה. הרעיונות של גאולת הארץ וגאולת האדמה תורגמו לחקלאות, וכתוצאה מכך לפריחת ההתיישבות החקלאית והכפרית.

פרופ' אלתרמן, מדובר בתהליך ייחודי בהיסטוריה?

"ישראל היא כל כך יוצאת דופן בהיסטוריה שלה, שכדי לדבר על הערים שלנו אנחנו נאלצים לדבר על החקלאות שלנו. יהודי אירופה ויוצאי צפון אפריקה, עיראק, איראן וסוריה היו ברובם תושבים עירוניים; חלקם מבחירה וחלקם כי נאסר על יהודים לרכוש קרקע חקלאית. מראשית ההיסטוריה, העיר הייתה המוקד של הכלכלה, ההנהגה והיצירה, והעיר הישראלית הייתה דבר שמתרחש מאליו, לא מתוך אידיאולוגיה. חיים חדשים של חברה חייבים להיות מעוגנים בערים."

אם כך, מדוע בחרו יהודי העלייה הראשונה והשנייה לבדל את עצמם בערים חדשות מאשר להתיישב בערים קיימות ועתיקות כמו יפו?

"אכן, בחלק מהמקרים מדובר בהתבדלות. היו מקרים של מתחים בין האוכלוסיות, אבל חלק מזה גם נובע מהצורך בדיור איכותי יותר. העיר הערבית לא נתנה את אותן איכויות מגורים שהיו קיימות באירופה. אצל המתכננים והמנהיגים הראשונים של תל אביב נבטו רעיונות כמו 'ערי הגנים' כבר בשלב המוקדם הזה - רעיונות שקיבלו ביטוי בבריטניה רק בשנות ה-30."

ובכל זאת, ההתיישבות של העליות הראשונות אינה עירונית. העולים אכן הגיעו דרך שערי נמל יפו, אך משם המשיכו למושבות כפריות כמו ראשון לציון, פתח תקווה, ראש פינה וזכרון יעקב.

"והנה, היום רוב המושבות הן ערים. המושבות הישראליות נבנו על פי הדגם האירופאי של יישובים חקלאיים, אבל באירופה ההתפתחות הייתה של מאות שנים ולא כיישוב מתוכנן."

מרבית המעפילים שהגיעו לנמל יפו המשיכו ישירות למושבות, לא לערים, אף שרבים מהם הגיעו מערים(צילום: זולטן קלוגר, לע"מ)

העלייה הרביעית והחמישית מאוד חיזקו את היסודות העירוניים, אבל גם אז, אידיאולוגיה והגשמה זה בקיבוץ.

"במדינת ישראל הערים הן 'הנגטיב' של התמונה הישראלית, ו'הפוזיטיב' הוא החקלאי. העיר היא גלעין עם המון כוח, כי הצפיפות והזיקה העירונית הן שמביאות לפריחה הכלכלית והעירונית. תמיד עיר חזקה יותר מיישוב כפרי, בכל המובנים, ובכל זאת מתכנני הערים של אותה תקופה לא הקדישו הרבה מזמנם לערים הקיימות, חוץ מלבנות שכונה נוספת או שיכון עובדים. ערים היו לעצמן, והאמת, לא בטוח שזה רע."

איך ומדוע קמו עיירות הפיתוח?

במלחמת העצמאות ואחריה, הארץ נפתחה לגלי עלייה גדולים. מהר מאוד התברר שהערים הוותיקות, וגם החדשות שהוקמו בתקופת המנדט, לא עומדות בלחץ קליטת העלייה. בעקבות כך התפתחה, באופן ייחודי בעולם, גישה חדשה לתהליכי עיור, מה שאנחנו מכנים "עיירות הפיתוח". משמעותן היא קליטה מהירה של עולים בזמן קצר, הרצון לשנות את מערך שלוש הערים הגדולות, ויצירת מדרג עירוני ופיזור אוכלוסייה ככלי לשמירה על הביטחון לאורך הגבולות.

בית קפה בנתניה בשנות ה-60. עד היום, יש פער גדול בין ערים שהוקמו לפני ואחרי מלחמת העצמאות(צילום: דוד רובינגר)

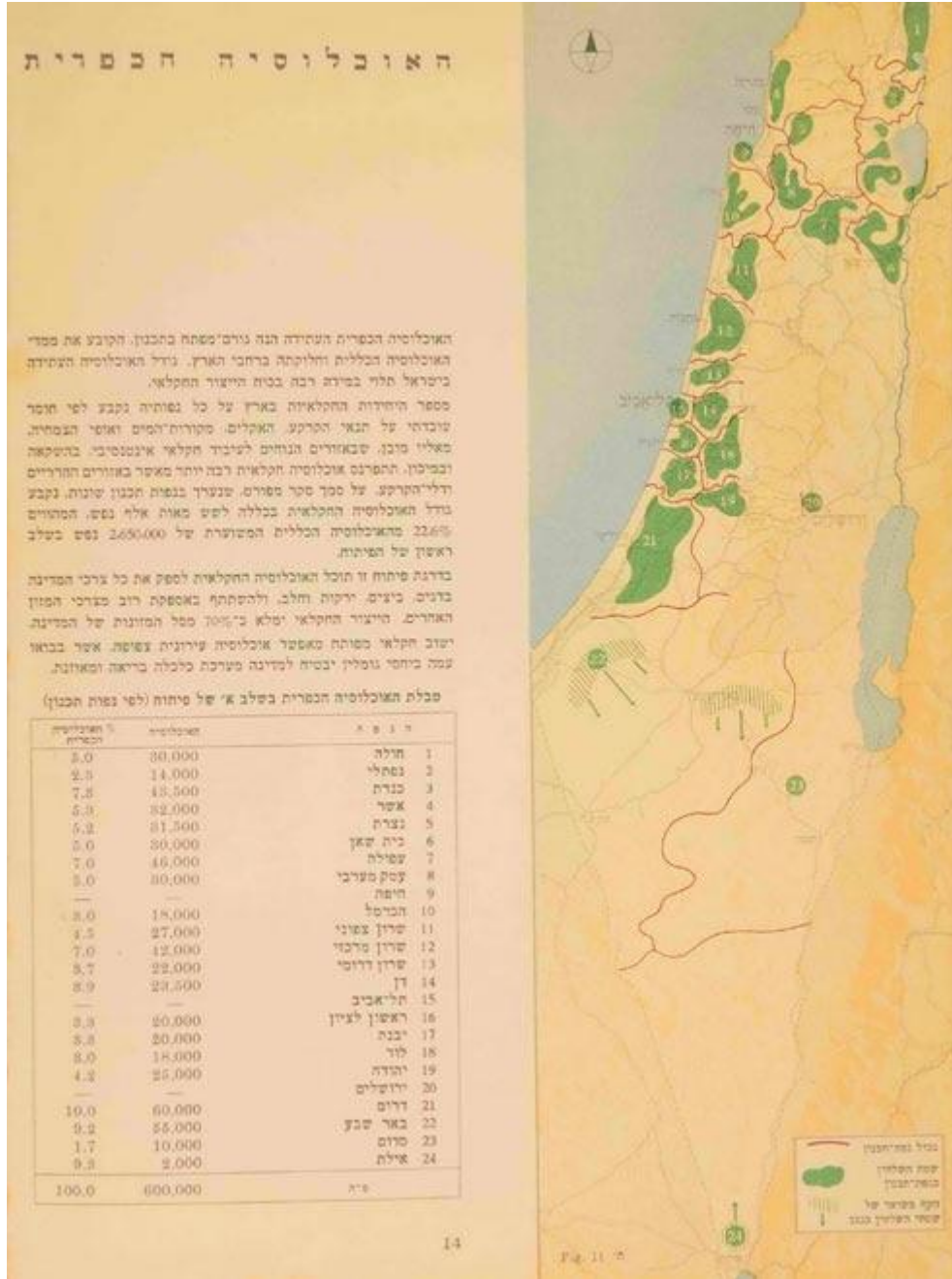

מעברת טירה, עם הקמת השיכונים הראשונים. "ראוי לשפוט מדיניות בהקשר של אותו זמן", מדגישה **רחל אלתרמן**(צילום: דוד רובינגר)

"ראוי לשפוט מדיניות בהקשר של אותו זמן", מדגישה אלתרמן. "לישראל הקטנה הייתה רמת כלכלה כמו חלק ממדינות אפריקה, הנטל הביטחוני היה עצום עם סכנה קיומית אמיתית, ובהקשר הזה מגיעים גלי העולים. שום מדינה לא הייתה במצב דומה, שבו היא קולטת מרצון מספרים גדולים של אזרחים לעתיד.

"מה עשו המתכננים ומקבלי ההחלטות? הם לא ציפו שמאות האלפים ייקלטו בכפרים ובקיבוצים ובמושבים - אלו היו מיועדים להתבסס כלכלית על חקלאות ולא להפוך לערים קטנות. הפתרון היה לבנות ערים חדשות. קל יותר, בדרך כלל, להקים משהו חדש מאשר

לתקוע עוד אבר בעיר. בשנות ה-50 המדינה הייתה בעלת הקרקע, אז גם האפשרות לבנות מהר הייתה אפשרית, וחוק התכנון והבנייה לא חל על המדינה: היא לא הייתה צריכה לעבור ועדות ולקבל היתרים. לכן, הקמת הערים הייתה דריזה. לא היה מי שיתנגד."

האדריכל אריה שרון התווה את תוכנית האב של מדינת ישראל הצעירה, לרבות פיזור האוכלוסייה. התוכנית סופגת גם היום ביקורת(מפה: אוסף יעל אלוני)

אלתרמן גם מזכירה את הדוגמאות של ערים מנותקות שנבנו בארץ, למשל עפולה – עיר חדשה בעמק יזרעאל, שתכנן האדריכל ריכרד קאופמן, ולא כמושבה חקלאית אלא כעיר. אלא שהרבה שנים מאוחר יותר, המדינה רצתה לבנות מהר על קרקע ששייכת לה, וכך נבנתה עפולה עילית על ההר. "היום אנחנו רואים את הפער המאוד גדול בין האזורים בעיר", היא מדגישה. דוגמאות נוספות לפערים כאלה: קריית מוצקין וקרית ביאליק, שהתפתחו באופן אורגני כערים, לעומת קריית ים שהתפתחה כעיירת פיתוח. עד היום, למרות הים, יש פערים סוציו-כלכליים בין הקריות השונות.

מתחם התחנה בעפולה, עיר חדשה שהוקמה יש מאין בעמק יזרעאל. ההרחבה שלה נבנתה בכלל על ההר, ויש נתק מתמשך בין השתיים (צילום: עמרי טלמור)

בשנות ה-80-70 אנחנו רואים תהליך מואץ של עיור, בעיקר במישור החוף. עוברים מחקלאות לתעשייה, והמרכזים העירוניים הופכים למטרופולינים. למעשה, מתחילה להיווצר צפיפות עירונית.

"אני מאוד מתנגדת לבנייה המאסיבית מחוץ לערים הגדולות. עיר טובה נבנית מלמטה, ולא מלמעלה בהחלטות מדינה, ובקרוב אנחנו נגיע למצב שיש צפיפות מחוץ לערים - לצד הערים הוותיקות."

ההתנחלויות, בלי קשר לשאלה הפוליטית, מגבירות אף הן את הקמת היישובים הכפריים הקטנים. ריבוי התיישבות כפרית מבודדת פוגעת בסביבה, מגדילה את כמות הנסיעות וזיהום האוויר, ובטח שלא עושה טוב לכלכלה ולחברה.

"גם מגוון השירותים שאתה יכול לקבל ביישוב קטן, ובטח כשהוא רחוק, מצומצם בהרבה ממה שאתה יכול לקבל ביישוב עירוני. המדיניות של לא לאפשר בניית יישובים חדשים בתוך הקו הירוק, זו מדיניות של מדינה בוגרת שרוצה לדאוג לעתיד השטחים הפתוחים שלה. ואילו הרעיון של התנחלויות מחזיר אותנו לישראל המפוזרת של שנות החמישים והשישים, וזה בנוסף לשאלות הגיאוגרפיות של שלום."

"ירושלים מדגימה את הפער הזה: מדיניות הבנייה בירושלים של 1968 והלאה היא פיזור. הגבעות של ירושלים גרמו לכך שהיא הפכה מיישוב קטן של 100 אלף איש למטרופולין גדול, מפוזר ומבוזר. ירושלים מתקשה, ותמשיך להתקשות, כי עיר מפוזרת ומבוזרת היא לא עיר. את היתרונות של גודל וצפיפות היא מחמיצה."

- "איך עושים עיר טובה?" עם ניצן הורוביץ משודרת בכל יום חמישי בשעה 16:00 ב"כאן תרבות". ניתן להאזין לה גם באתר כאן, ביישומון כאן OD ובכל יישומוני ההסכתים (פודקאסטים)